

МУЛЬТИКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ТРИЛОГІЇ ЕЛІАСА КАНЕТТІ

Ковальова Я.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Сучасні дослідження в галузі мультикультуралізму відкривають нові обрії інтерпретації літератури, і це стосується не лише авторів африканського чи американського походження. Австрійська культурна ситуація визначається не менш специфічним феноменом співіснування різноманіття етнічних та суто національних інтересів, що успадковане нею від багатонаціональної габсбургської імперії. Життєва доля й багатогранна творчість письменника ХХ ст., лауреата Нобелівської премії 1981 року, Е. Канетті віддзеркалює досить неоднозначні соціальні, політичні, духовні й, нарешті, культурні й літературні явища, які виникли у своєрідному австрійському „тиглі“ внаслідок взаємопроникнення та взаємовпливу різних культурних традицій.

Автобіографічна проза Канетті, яку складають три томи „Врятований язик“, 1977, „Смолоскип у вусі“, 1980, „Гра очима“, 1985, репрезентує світ людини, яка, звертаючи свої перетворювальні – у сенсі художньої творчості – здібності й авторські прагнення на субстанцію свого „я“, має в розпорядженні власний безмір, нескінченне розмаїття культур, що входять в неї й засвоюються у єдиному могутньому русі від усвідомлення своїх джерел до міцного вкорінення життєвих позицій самовизначення „я“.

Фактуальна основа оповіді про духовне зростання творчої особистості митця першої третини ХХ ст. вибудовується з багатьох мультикультурних за своїм змістом історій-спогадів Е. Канетті. Його пращурами були іспанські євреї (сефарди): „...*тими* родичами можна було пишатися, ...серед них були доктори, поети, філософи...“ [9, S. 251]. Народився й зростав автобіографічний герой в болгарському містечку Рушук, яке несло печатку „неєвропейського світу“ („Die übrige Welt hieß dort Europa. ...Europa begann dort, wo das türkische Reich einmal geendet hatte“ [7, S. 11]) і осмислено оповідачем на кшталт матриці, за якою вибудовується подальше життя автобіографічного героя: „Alles, was ich später erlebt habe, war in Rutschuk schon einmal geschehen“ [7, S. 11]. Вкорінений у родині дідуся Канетті патріархальних устрій звичаїв Османської імперії („...seine Kinder als unerbittlicher Patriarch regierte“ [7, S. 55]), сприймається підлітком Канетті як феномен „варваризму“, що обумовлює формування почуття внутрішнього протесту й прагнення героєм інших міжлюдських відносин – більш цивілізованих. Події, пов’язані з подорожуванням дорогами Європи та мешканням у її видатних метрополіях – Манчестері, Парижі, Відні, а згодом Берліні, перетворюється на плідний мультикультурний досвід героя Канетті, у генезі й оформленні якого простежується становлення певної мультикультурної парадигми, що в

європейському суспільстві зростає на тлі новочасної філософської думки про „діалогізм“.

У світлі вчень М. Бубера, Е. Левінаса, М. Бахтина про роль „іншого“ в процесі самоусвідомлення „я“ історія життя мемуариста Канетті уявляється ємним актом соціалізації його героя, у свідомості якого засвідчено невпинний пошук рівноваги між відцентровими імпульсами національних самотутніх реалій, представлених строкатими різноманіттям образів циган, вірменина, російських знайомих матері, швейцарських служниць, англійських гувернанток, галицькі утікачі-євреї, французькі солдати, орієнтальний світ казок та доцентровими імпульсами потреби визначити власну ідентичність. Естетичним завоюванням автобіографа Канетті уявляється створення образу „я“, яке здатне розширити власні культурні межі й прийняти „іншого“, не зводячи його до „звичного“, „знайомого“, а, навпаки, зобразити у всій повноті візуального, акустичного, навіть тактильного вимірів. Майстру художнього слова вдається відновити образи своїх сучасників завдяки використанню численного арсеналу техніки портрету, серед якого: антропоніми, ономастичні розбудови, зооморфізми, культурницькі асоціації широкого подиху, що долають часи й простір (індійська пісня й живопис голландських майстрів), новаторська „акустична маска“ чи відроджений з часів античності образ „повітря“ (подих Г. Броха). Сконцентрований на акті мнемонічного розгортання неповторного образу кожного з персонажів, автор здійснює своєрідне, обумовлене рамками мемуарного жанру спілкування з іншою особою, що не сповнено лише побутово-соціальною тематикою, а опосередковане грою з культурними змістами, альянсами та віддзеркаленнями тих чи інших національних та етнічних архетипів культури. Образ „я“ утілений у метафорі „простір“ („Я постаю як простір, а не як позиція“ [6, S. 77]), упорядкування у рамках якого мислиться оповідачем, що пригадує, за принципом бібліотечного каталогу: „Постаті, імена утримати в собі роздільно“ [6, S. 66]. Формування світоглядних позицій героя Канетті у причетності до філософії діалогізму споріднено на сторінках трилогії із визначенням поетики цього канеттієвого твору у контексті некласичної парадигми художності, для якої властива свідомо розгалужена стратегія автора-оповідача, застановленого на „некласичну інтерсуб’єкту висхідну цілісність, що передує відособленому існуванню «я» й «іншого»“ [1, с. 300].

У відповідності до поетики некласичної художності Канетті експериментує з новими об’єктами художнього виміру, що відображає ускладнення досвіду словесного засвоєння світу. У специфічному для Канетті ракурсі пригадування образу через сигніфікат, закріплений за ним („...sie sind zum allergrößten Teil an Worte verbunden“, [7, S. 18]), розгортається мовна картина світу трилогії Канетті, насичена різнонаціональними елементами ідентичності героя. В його свідомості у статусі стійкого вкраплення надійно зберігаються іспанські (Romances, Todesko, Bucco), єврейські (Purim, Pessach, Haman, Haggadah, Ma-nischtanah), англійські (meadow, island, captain), швейцарські мовні одиниці (Chuom Vuobilu), які в рамках історії життя автобіографічного героя набули власного смислового

навантаження, а з іншого боку – стали суттєвими складовими своєрідного канеттієвого прийому „багатоголосся“, що, в свою чергу, віддзеркалює мультикультурну сутність авторської самоідентифікації.

Мовна свідомість оповідача Канетті відзначена особливою чуттєвістю-чутливістю щодо нюансів смислів, через що уможливаються проникливі спостереження автора стосовно національних та етнічних мовних кодів. Яскравим прикладом мовного самоусвідомлення стає епізод, в якому персонаж трилогії, відомий віденський композитор А. Берг розмірковує про поняття „музика“ в німецькому, а не чеському варіанті звучання (Hudba). Він пишається тим, що „зробив у німецькій музиці“ і „чому навчив своїх німецьких учнів“ [9, S. 297]. Так, мистецтво може набувати індивідуального змісту – через зрощення в його „імені“ духовного напрацювання майстерності композитора, що формує уявлення про небезсторонній глибинний потенціал слова-поняття „музика“. Аналіз лінгвістичного рівня тексту трилогії відкриває можливість засвоєння однієї з певної кількості лінгвофілософських епістем у трилогії – ототожнення людської сутності з її мовним середовищем, що передує формуванню національної ідентичності окремого народу в багатонаціональній й багатомовній країні, якою є Австрія, та засвоєння чого зумовлює народження феномену множинної ідентичності автобіографічного оповідача Канетті.

У контексті сучасних спроб обґрунтувати методіку літературознавчого аналізу тексту, виходячи з засад мультикультуралізму, автобіографічна проза Канетті уявляється плідною, бо є такою, що народжується „у полі взаємодії між різнорідними культурними традиціями“ [2, с. 129]. На відміну від попереднього поширеного методологічного підходу до так званих „гібридних“ текстів, при якому розгляду віддавалися виокремленні коріння тієї чи іншої національної культури, більш адекватним з погляду „механізмів співіснування“ різних культурних традицій на сторінках канеттієвої прози уявляється метод, сутність якої була проілюстрована Ж. Делезом та Ф. Гваттарі у метафорі „різома“ – різноманітні культурні елементи розглядаються як здатні до взаємопроникнення та взаємовпливу. Порівняймо у Канетті: „Все мало здатність пускати коріння і розростатися по різних напрямках. Зв'язки між речами, які, здавалося, не мали нічого спільного, були створені десь «під землею». Вони залишалися довгий час прихованими від мене, ...а потім виступали на поверхні з ще більшою силою й певністю“ [8, S. 239]. Слід зауважити, що на протилежність від багатоплинної „різоми-бульби“, яка характеризується процесом спонтанного „розростання“ [3], „поперечною течією, що висвітлює водночас «одне» й «друге»“ [3], канеттієвий художній світ уособлює єдиний могутній рух до взаємообумовленого зростання воедино, до все більш міцного укорінення, що передає ідею формування на сторінках автобіографії певної цілісної картини духовного комплексу героя, становлення самоусвідомлення людиною власної гідності в наскрізь мінливому світі.

Осмислення феномену взаємопроякнення становить специфіку канеттієвої автобіографії, на сторінках якої оповідач неодноразово констатує усвідомлені ним

факти „гібридного опилення“ культур (С. П. Толкачов), а інколи – лише сліди, які залишилися через відбування несвідомих / підсвідомих ментальних процесів. Так, наприклад, казки болгарських служниць „невідомим образом“ були перекладені на німецьку мову („...die literarische Übersetzung eines Buches von einer Sprache in die andere, ...die sich von selbst im Unbewussten vollzogen hat...“ [7, S. 18]). Проте у формуванні специфічної канеттієвої позиції „протистояння / виклику смерті“ відчутні певні іспанські коріння. Ірраціональний компонент, що зумовлює, на нашу думку, новаторство художнього експерименту письменника у сучасному дискурсі навколо танатологічної думки, зростає з опорою на певний емоційний фон іспанської маргінальності австрійського автора. Авторське ставлення до онтологічного питання людства формується під знаком невпинного продукування емоційного переживання „озлоблення і запопадливості“ („Heftigkeit und Eifer“) (E. Piel). Нераціональний аспект оповіді дуже вагомий і базується на експлікуванні таких яскравих почуттів оповідача, як непокора („...слову «вмирати» я ніколи не підкорюся“ [7, S. 27]), невіра („я не допускав, що щось може бути мертвим“ [7, S. 37]), одержимість ідеєю братерства людей, людської спільноти („...і коли дезертир – з пісні Шуберта – був дійсно мертвим, ...я був розчавленим і зруйнованим“ [7, S. 57]), відчуття „трансу“ – у зв’язку з відвідуванням у шкільні роки скотобійні [7, S. 283), ненависті („Завдяки цій картині [йдеться про „Засліплення Самсона“ Рембрандта. – Я. К.] я пізнав, що є «ненависть»“ [8, S. 114]). До цієї палітри належить також філософське почуття незламної впертості, найвищий пік якого герой переживає під час похорон матері по відношенню до людей навколо, які були сторонніми, не відчували катастрофи втрати і продовжували своє буденне життя („... я мусив виборювати шлях через цей натовп“ [9, S. 303]), і до яких він звертається: „Вона (мати) і є життя. Без неї нема нічого. Без неї ваші дома впадуть і ваші тіла знищаться“ („Sie ist das Leben. Ohne sie ist nichts. Ohne sie werden eure Häuser zerfallen und die Leiber schrumpfen“) [9, S. 303]. У даній, більш ніж експресивній, палітрі задіяні дуже афективні емоції, їх сутність визначають потрясіння та екстатизм, подекуди – навіть надмірний, що інтенсивно народжує пафос несприйняття, потребує надпружено-патетичної фрази.

В культурній „інтерзоні“ трилогії народжується специфічний канеттієвий „мультикультурний продукт“, що отримав, за слушною думкою М. Болляхера, визначення „релігія слова“ (Wortreligion). Вкорінене через традиційне для іудеїв читання Тори вголос шанобливе ставлення до слова, що звучить, у свідомості єврейської дитини набуває особливого значення для мемуариста Канетті в ракурсі специфічної австрійської проблематики мовної свідомості у ХХ ст. (мовний скепсис Маутнера, Вітгенштайна). Канеттієва мовна особистість надзвичайно тонко резонує з вербальними планами дійсності й унаочнює тип мовної свідомості, що протистоїть магістральній західноєвропейській спекулятивній тенденції розумового аналітизму. Ця тенденція трансформувалася в подальшому у відомі деконструктивістські та постструктуралістські теорії з властивими їм спрямуваннями на знецінювання ідеї мовного суб’єкта, у той час як підхід Канетті

характеризують конструктивні імпульси, зокрема апелювання до праоснов існування й самореалізації людини в мові.

Отже, дослідження мультикультурного контексту автобіографічної трилогії Е. Канетті сприяє висвітленню найсуттєвіших рис поетики цього твору. Ідеї асиміляції етнічного у рамках єдиної віденської культури з притаманною їй нудьгою за „єдиною величезною прабатьківщиною“, що відбито у концепції „габсбургський міф“ (К. Маґріс), хворобливою чутливістю щодо „втручань“ навколишніх імпульсів у внутрішнє життя особистості – так назване „Morbidity“ (Л. Цибенко), Канетті протиставив гідність плюралістичного світосприйняття, принцип множинності у визначенні власної ідентичності, плідність гібридного світобачення у процесі становлення творчої свідомості особистості.

Бібліографічні джерела:

1. Бройтман, С. Н. Лирика [Текст] / С. Н. Бройтман // Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тмарченко. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – С. 109–112.
2. Висоцька Н. Література США та ідеї мультикультуралізму / Н. Висоцька // Вікно в світ. – 1999. – № 5. – С. 122–133.
3. Делез, Ж. Ризома [Електронний ресурс] / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Тысяча плато. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium; 32 Mb RAM Windows 95, 98, 2000, XP MS Word 97–2000. – Режим доступа: http://www.situation.ru/app/j_art_1023.htm
4. Толкачев С. П. Мультикультурный контекст современного английского романа / С. П. Толкачев // Филологические науки. – 2002. – № 4. – С. 23–33.
5. Bollacher, M. Zum Verhältnis von Sprache und Judentum bei Elias Canetti [Text] / M. Bollacher // E. Canetti. Anthropologie und Poetik / Hg. von Stefan H. Kaszynski. – Poznan: Hanser Verlag, 1984. – S. 47–67.
6. Canetti, E. Die Provinz des Menschen [Text] / E. Canetti. – Frankfurt/M: Fischer Verlag, 2003. – 368 S.
7. Canetti, E. Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend [Text] / E. Canetti. – Frankfurt/M: Fischer Verlag, 2000. – 333 S.
8. Canetti, E. Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921–1931 [Text] / E. Canetti. – Frankfurt/M: Fischer Verlag, 2000. – 348 S.
9. Canetti, E. Augenspiel [Text]: Lebensgeschichte 1931–1937 / E. Canetti. – Frankfurt/M: Fischer Verlag, 2001. – 306 S.

Summary

Some cultural facilities within the documental-literal image „I“ in Canetti’s memoirs are studied in order to define the specific of their co-existence in the entire author’s writing about his life through the point of the multicultural discourse in modern literal process that seems to be actual in the context of the national Austrian question about identify.